

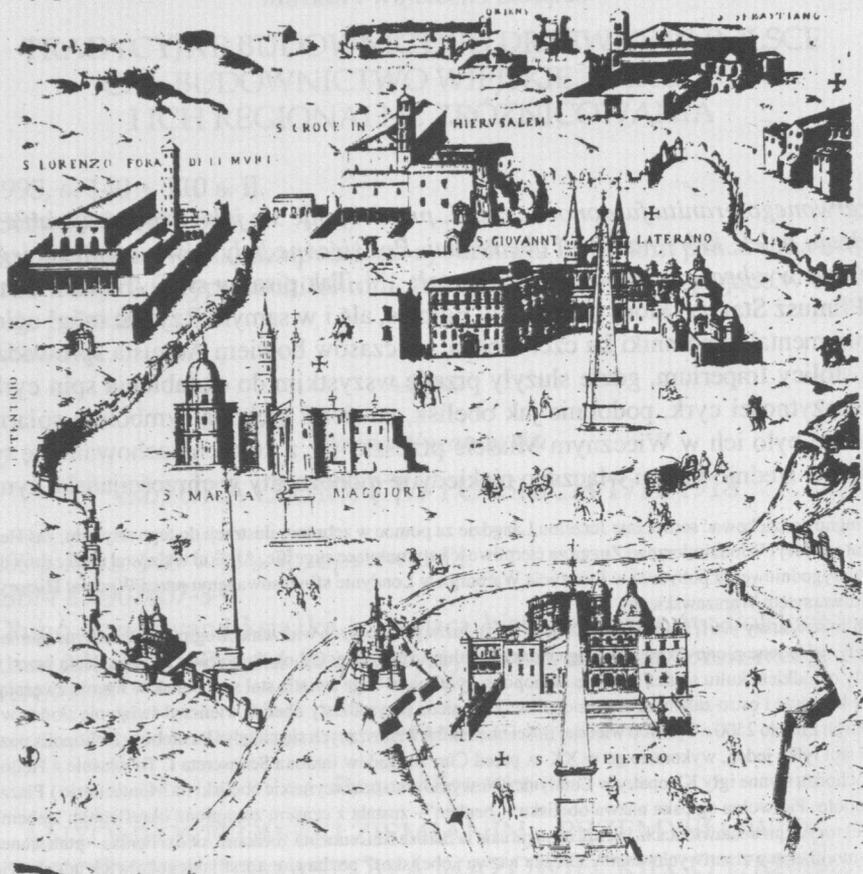
Jerzy Miziołek

Obeliski Rzymu i Krakowa w 2 połowie XVI w.¹

„Z czerwonego granitu faraonowie robili, prześcigając się jak gdyby wzajemnie, coś w rodzaju belek, które nazywali obeliskami. Poświęcone były bóstwu Słońca; jego to promienie wyobraża symbolicznie ich kształt...”². Tak pisał w swej „Historii naturalnej” Pliniusz Starszy, który nie tylko w Egipcie, ale i w samym Rzymie mógł oglądać te monumentalne pomniki ku czci Słońca; od czasów bowiem Augusta sprowadzano je do stolicy Imperium, gdzie służyły przede wszystkim do ozdabiania spin cyrków (w starożytności cyrk, podobnie jak obelisk, zawierał głęboką symbolikę solarną)³. Z czasem było ich w Wiecznym Mieście przeszło 40, z których zachowało się tylko 12⁴. Już w średniowieczu włączano niekiedy te monumenty w chrześcijańską symbo-

- 1 Pragnę podziękować serdecznie Jerzemu Langdzie za pomoc w zebraniu ilustracji do tego artykułu, zaś Helenie Ratomskiej i Włodzimierzowi Zuzga za cierpliwość i stymulujące sugestie. Artykuł ten został ukończony dzięki dwutygodniowemu pobytowi w Instytucie Warburga w Londynie sfinansowanemu przez Wydział Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego.
- 2 Pliniusz Starszy 1961, s. 464 (rozdz. XXXVI, 64). Już w pierwotnych wierzeniach egipskich istotnym elementem były ustawione pionowo ku czci boga słońca Re słupy kamienne. Od około połowy III tysiąclecia przed Chr., gdy ośrodkiem kultu słońca stało się Heliopolis, symbolem boga światła stał się obelisk w formie zwężającego się ku górze i ostro zakończzonego monolitu. Taki nieco przysadzisty obelisk wieńczył świątynię słońca w Abu Gurob z około 2500 r. Spośród wielkiej ilości obelisków wznoszących się niegdyś ku niebu w Heliopolis pozostał in situ tylko jeden, wykonano go w XX w. przed Chr. za rządów faraona Senusereta I. To właśnie z Heliopolis pochodzą słynne igły Kleopatry w Londynie i Nowym Jorku oraz rzymskie obeliski na Montecitorio i Piazza del Popolo. Pierwotna egipska nazwa obelisku – „benben” – została z czasem zastąpiona określeniem „tehem”. W niektórych przedstawieniach, jak np. na papirusie w British Museum, na „benben” siedzi Feniks – ptak słoneczny symbolizujący zmartwychwstanie. Grecka nazwa „obeliskos” pozbawiona jest jakiegokolwiek uduchowienia, znaczy bowiem rozeń. Conajmniej jednak od czasów Augusta obeliski włączone zostały w coraz bardziej rozwijający się w Rzymie kult Słońca/Apollina, który zajął miejsce Re. Powtórne użycie obelisków w czasach nowożytnych było już trzecim ich „wcieleniem”. Na temat obelisków w Egipcie zob. m.in. Habachi, 1977; Martin, 1982; J. Lipińska, M. Marciniak, *Mitologia starożytnego Egiptu*, Warszawa 1977, s. 17-26. Zob. też Fakhry 1965, s. 14 n. i 1977, s. 7n. Dziękuję Zbigniewowi Szafrąnskiemu za zwrócenie mojej uwagi na niektóre cytowane tu publikacje.
- 3 Na temat symboliki solarnej cyrku zob. Frazer, 1964; Humphrey, 1986, s. 91–95. O przenoszeniu obelisków do Rzymu: Mercati 1589 (1981); Nash, 1957; Iversen 1968; D’Onofrio 1992.
- 4 Nash, 1957; R. Wittkower, *Hieroglyphics in the Early Renaissance [w:] Developments in the Early Renaissance*, ed. by B. S. Levy, New York 1972, s. 59. W niektórych publikacjach podaje się, że z okresu starożytności przetrwało do naszych czasów nie dwanaście ale trzynaście obelisków, z których tylko siedem jest prawdziwie egipskich, tzn. wykonanych w Egipcie w czasach faraonów. Do rzymskich imitacji należą np. obydwa obeliski jakie wykonano dla mauzoleum Augusta – stały przed jego wejściem. Jeden z nich znajduje się od 1587 r. przy

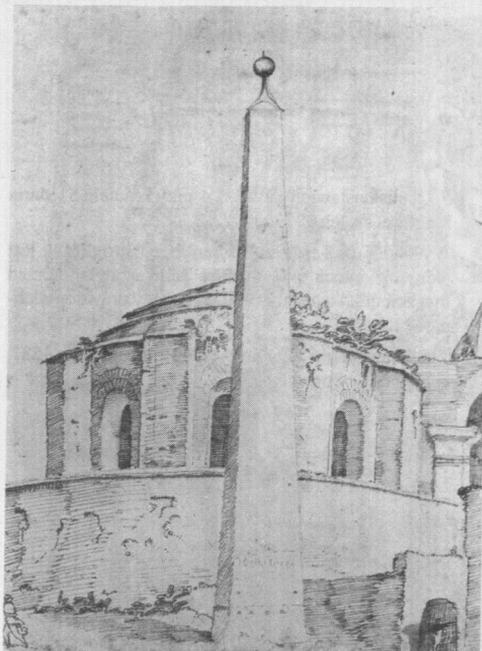
likę światła, utożsamiając obelisk–promień słońca z Chrystusem–prawdziwym Słońcem⁵. Poczynając od połowy XV w. wielokrotnie snuto projekty przenoszenia obelisków, zarówno watykańskiego — jedyne stojącego (il. 2.), jak również zwalonych. Przeniesienie obelisku watykańskiego planowali m.in. papież Mikołaj V, zapewne pod wpływem Albertiego, i papież Juliusz II⁶. Egipskie giganty zaprzętały uwagę także późniejszych papieży, m.in. Leona X i Pawła III. Niezwykle interesujące projekty ponownego ich użycia, w duchu *interpretatio christiana* przygotowali naj-

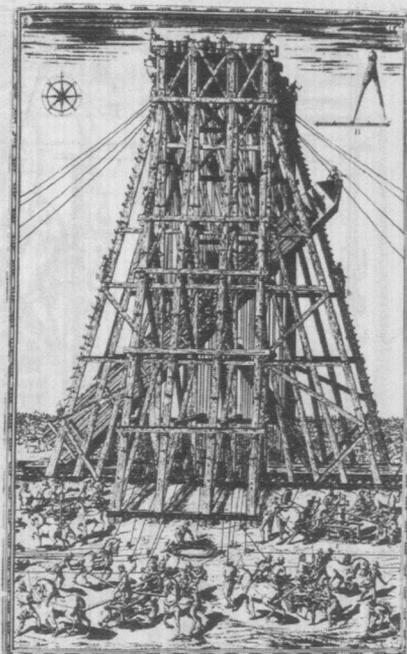
1. Mapa Rzymu z obeliskami ustawionymi w czasach Sykstusa V, sztych D. Fontana / Map of Rome with obelisks installed during the Pontificate of Sixtus V, etching of D. Fontana.

kościelne Santa Maria Maggiore na Eskwilinie, drugi od 1768 r. na Kwirynale – tzw. fontanna Monte Cavallo. Zob. na ten temat m.in. uwagi w najbardziej cenionym, napisanym przez wybitnych badaczy Rzymu, przewodniku: Cuida d'Italia: Roma, Ottava ed., Milano 1993, s. 137-8. Por. D'Onofrio, 1992, passim.

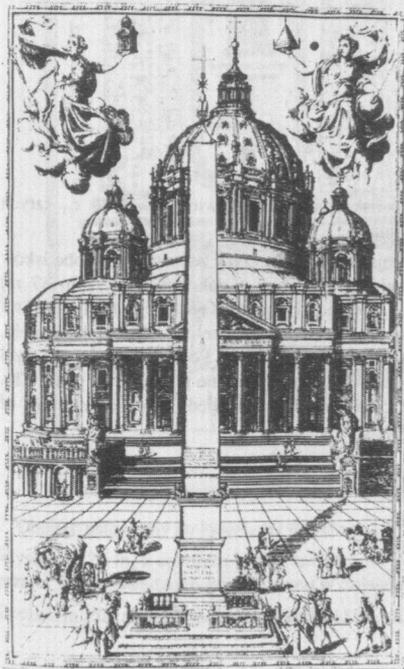
- 5 Na temat Chrystusa–promienia słońca: Dölger 1929. Także w późnym średniowieczu i w epoce Renesansu niejednokrotnie, m.in. św. Bonawentura i Erazm z Rotterdamu posługiwali się taką symboliką. Na temat Chrystusa jako prawdziwego Słońca etc. zob. Miziołek 1991, passim. O symbolice słońca w epoce Renesansu m.in. Walker 1958, passim.
- 6 Mercati, 1589 (ed. 1981), s. 289 nn; D'Onofrio, 1992, s. 85; Wittkower, 1989, s. 72-3.

2. Obelisk watykański w latach 30-tych XVI w., rysunek Martena van Heemskercka / The Vatican obelisk in the 1530s. drawing by Marten van Heemskerck.

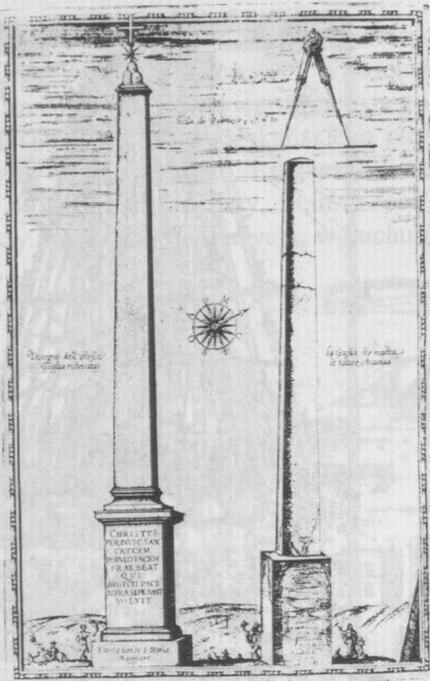
3. Przenoszenie obelisku watykańskiego w 1586 r., sztych D. Fontany / Transportation of Vatican obelisk in 1586, etching of D. Fontana

4. Obelisk watykański po ustawieniu na Placu św. Piotra w 1586 r., sztych D. Fontany.

Wysokość 25.5 m, razem z cokołem i krzyżem 41 m. Obelisk ten, bez hieroglifów, pochodzi z Aleksandrii i został wykonany zapewne w czasach rzymskich. Po przeniesieniu go do Rzymu w czasach Kaliguli ustawiony został na spinie cyrku watykańskiego.

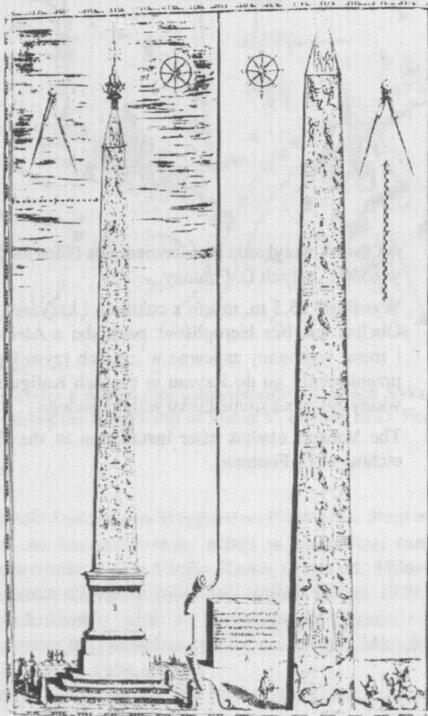
The Vatican obelisk after installation in the Piazza, etching of D. Fontana.

5. Obelisk ustawiony w 1587 r. przy kościele S. Maria Magiore, sztych D. Fontany.

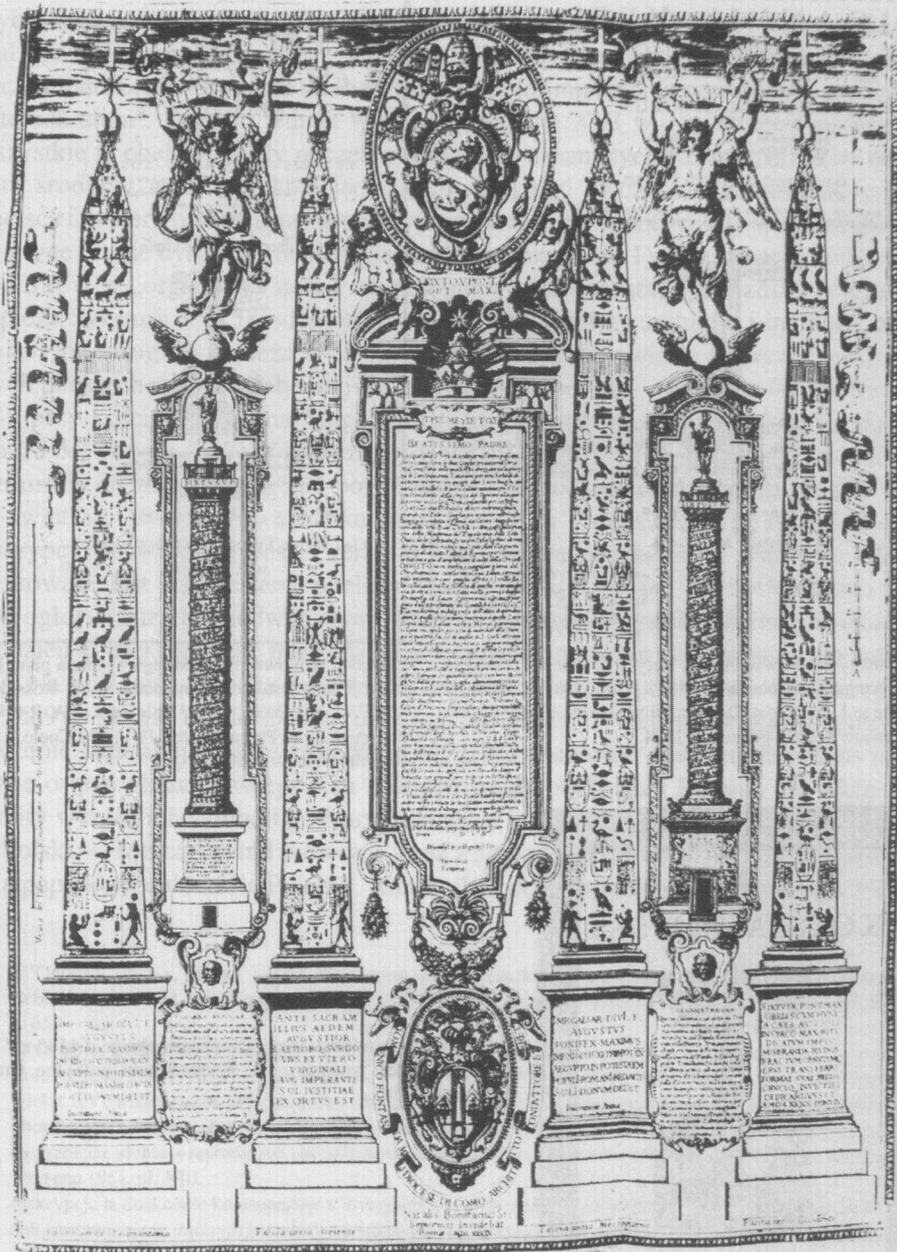
Wysokość 14,8 m. Obelisk ten, bez hieroglifów, jest jednym z dwóch monumentów jakie ustawiono przed mauzoleum Augusta. Został wykonany prawdopodobnie w Rzymie.

The Santa Maria Maggiore obelisk installed in 1587, etching of D. Fontana.

6. Obelisk laterański ustawiony w 1588 r., sztych D. Fontany.

Ten najstarszy i najwyższy ze wszystkich obelisków Rzymu (31 m, razem z cokołem i krzyżem 47 m) został sprowadzony przez Konstancjusza II w 357 r. i ustawiony, podobnie jak obelisk z Piazza del Popolo, na spinie Circus Maximus. Pochodzi sprzed świątyni Amona w Tebach, wykonano go w XV w. przed Chr. The Lateran obelisk installed in 1588, etching of D. Fontana.

7. Obelisk ustawiony na Piazza del Popolo w 1589 r., sztych D. Fontany.

Wysokość 25 m, z cokółem i krzyżem 36,5 m. Pochodzi z Heliopolis z czasów Ramzesa II, a więc z końca XIII w. przed Chr. Sprowadzono go do Rzymu w czasach Augusta i ustawiono na spinie Circus Maximus.

Obelisk in Piazza del Popolo installed in 1589, etching of D. Fontana.

IOANNIS WERNERII
 NERI MATHEMATICI NO.
 RIMBERGENSIS,
 DE TRIANGVLIS SPHOERICIS
 LIBRI QVATVOR.
 DE METEOROSCOPIIS
 LIBRI SEX.

Nunc primum Studio & Diligentia
 GEORGIJ SACERDOTIS RHEŃETICI
 in lucem editi.

OBELISCI INSCRIPTIO.
 PLINII LIB. XXXVI. CAP. IX.
 RERVM NATVRE INTERPRETATIONEM,
 AEGYPTIORVM OPERA PHILOSOPHIE CONTINENT.

VIRGILIVS.
 FELIX REI POTUIT RERVM COGNOSCERE CAVSAS.
 CRACOVIAE.
 HAZARTI ANDREAE EXCVDEBAT.
 ANNO M. D. L. VII.

*Bibliotheca Collegii Majoris
 Universitatis Cracoviae*

*Obelisk ten pila granitowa wzniesiony
 w Krakowie przez niemieckiego
 profesora i był wzniesiony w roku
 1557 na upamiętnienie wojny Rheticus do
 Włochów zwyciężony w wojnie i to na
 pamiątkę wojny tej.*

8. Strona tytułowa wstępu G.J. Retyka do dzieła J. Wernera „De triangulis sphaericis”, 1557 / Title page of Rheticus preface to J. Werner's „De triangulis sphaericis”, 1557, with the Cracow obelisk erected in 1554.

PYMANDER
 MERCVRII
 TRISMEGISTI

Cum Commento

FRATRIS HANNIBALIS ROSSELI
 CALABRI ORDINIS MINORVM REGVLARI
 obfratantis, Theologie & Philosophiae, ad
 S. Bernardinum Cracoviae
 Professaris.

Liber quartus de Coelo.

*Cum Licentia et auctoritate Illustrissimi et Reverendissimi Domini Archiepiscopi
 Dilectissimi Cardinalis, et in Regem Poloniae Dignissimi Consulis.*

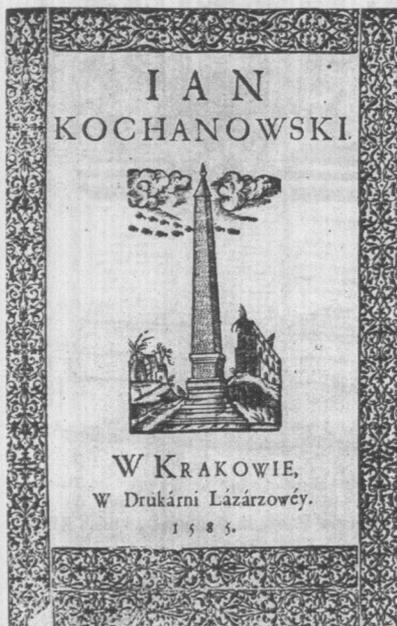
Et cum Gratia & privilegio Sacrae Caesaris M. & Sereñis. Regis Poloniae.

CRACOVIAE

In Officina Typographica Lazari. Anno

M. D. LXXXIII.

9. Strona tytułowa krakowskiego wydania pism Hermesa Trismegistosa z komentarzem A. Rosselego, vol. IV — De Coelo, 1584 / Title page of A. Rossele's commentary to Pymandr, vol. IV — De Coelo, 1584, with the Cracow obelisk.

10. Strona tytułowa dzieł J. Kochanowskiego z 1585 r. / Title page of the writings of J. Kochanowski with the Cracow obelisk, 1585.

wybitniejsi architekci tamtych czasów: Bramante, Rafael, Giuliano i Antonio da San Gallo oraz Baldassare Peruzzi⁷. Jeden z projektów przewidywał ustawienie obelisku sprzed mauzoleum Augusta na Piazza del Popolo; miał się on wznosić na grzbietach czterech słoni⁸. Dopiero jednak w drugiej połowie XVI w. i w stuleciu następnym wszystkie te obeliski zajęły poczesne miejsce w urbanistyce Rzymu. Wielkim nakładem środków, przy użyciu najnowszych osiągnięć ówczesnej techniki zmieniano miejsca ich pierwotnego ustawienia, by wyznaczały centralne punkty wielkich placów i główne arterie dynamicznie rozwijającego się miasta (il. 1). Ten proceder włączania obelisków w „organizm” stolicy chrześcijaństwa zapoczątkowany został w czasach papieża Sykstusa V (1585–1590)⁹. Dokonał tego wybitny architekt i inżynier, pozostający na usługach papieża — Domenico Fontana. Ustawiono wówczas w kluczowych punktach miasta najstłanniejsze i największe obeliski — na placu św. Piotra (il. 2 i 4), przy kościele S. Maria Maggiore (il. 5), przy bazylice Laterańskiej (il. 6) i na Piazza del Popolo (il. 7). Zwieńczone krzyżami i opatrzone inskrypcjami świadczyły o triumfie chrześcijaństwa nad pogaństwem i jednocześnie głosiły chwałę Chrystusa-światłości świata. Na obelisku ustawionym na Piazza del Popolo znajduje się inskrypcja mówiąca *expressis verbis* o Słońcu sprawiedliwości¹⁰. Najlepiej udokumentowane jest przeniesienie obelisku watykańskiego w roku 1586. Domenico Fontana ogłosił na ten temat dwutomową publikację opatrzoną znakomitymi sztychami¹¹. Na dzień konsekracji tego monumentu aż czterdziestu pięciu poetów napisało poematy¹². Na polecenie papieża Sykstusa V Michele Mercati, polihistor i lekarz, ogłosił w 1589 r. słynne dzieło *De gli obelisci di Roma*. W tej niezwykle przejrzyście i uczenie napisanej książce zawarte są nie tylko wszystkie dostępne wówczas informacje o hieroglifach i wszystkich znanych wtedy obeliskach Rzymu, ale także znakomity wykład ich symboliki. Warto dodać, że książka ta powstała w czasie podróży do Polski — Mercati pełnił wówczas wraz z kardynałem Aldobrandinim rolę wysłannika papieskiego do króla Polski¹³. Na trzy lata przed opublikowaniem dzieła Mercati

7 D'Onofrio, 1992, s. 85 nn i 137 nn. Pierwszym architektem, który wprowadził obeliski do swego traktatu był Sebastiano Serlio (*L'Architettura*, Venezia 1540, Lib. III. Zob. na ten temat Wittkower, 1989, s. 64–65, il. 5 na s. 65).

8 D'Onofrio, 1992, s. 88 nn i il. 45.

9 Zob. Mercati 1589 (1981), cap. XXXVII nn.; Iversen 1968; D'Onofrio 1992. Już w XV w. i w pierwszej połowie wieku XVI wielokrotnie przedstawiano obeliski w publikacjach książkowych, wznoszono także obeliski by uhonorować władców. Zob. m.in. *Hypnerotomachia Poliphili* (1499), gdzie występuje m.in. obelisk ustawiony na grzbiecie słonia, i reprodukcję obelisku wzniesionego w Paryżu w roku 1549 na cześć Henryka II w książce Iversena 1961, pl. XIII.

10 Inskrypcja ta doskonale koresponduje z inskrypcją z czasów Augusta mówiącą o poświęceniu obelisku Słońcu: zob. zestawienie w: *Inskrypcje i teksty o obeliskach*. Warto odnotować, że z kolei obelisk watykański ustawiony jest na lwach. Lwa, „zwierzę solarne”, miał w swoim herbie papież Peretti — Sykstus V, nadto na tym obelisku znajduje się inskrypcja głosząca: „Zwycięzył lew ze szczepu Judy” (Apok. 5, 5). O lwie, jako „zwierzęciu solarnym”, w epoce Renesansu piszą m.in. Dezzi–Bardeschi, 1974; Mandel, 1990; Miziołek, 1993 (*Oculus coeli*). Innym zwierzęciem solarnym łączonym z obeliskiem był słoń, zob. na ten temat Heckscher, 1947.

11 Fontana 1590 i 1604 (1978). Interesujący opis przeniesienia obelisku watykańskiego zamieścił w swoich „Księgach peregrynackich” Maciej Rywocki – zob. *Inskrypcje i teksty o obeliskach*.

12 Zob. *Sequentur carmina...* 1586, passim, też Allen 1970, s. 111.

13 Zob. Iversen 1968, s. 42.

tego ukazała się inna imponująca publikacja – „Commentarius de obelisco” pióra Pietro Angeli da Barga.

W połowie XVI w. także Kraków doczekał się prawdziwie monumentalnego, bo mierzącego bez mała 16 m., obelisku¹⁴. Wzniósł go w Balicach pod Krakowem, lub w ogrodzie Bonerów na Wesołej w samym Krakowie, przy finansowym wsparciu Jana Bonera, astronom i lekarz Georg J. Retyk (Rheticus)¹⁵. Ten jedyny uczeń Mikołaja Kopernika przeniósł się na ostatnie dwadzieścia lat swego życia do stolicy Rzeczypospolitej, gdzie oprócz opieki nad zdrowiem Zygmunta Augusta prowadził badania astronomiczne przy użyciu obelisku–gnomona i propagował teorię Kopernika¹⁶. W opublikowanym w 1557 r. wstępie do traktatu *De triangulis sphaericis* J. Wernera, Retyk, podobnie jak Pliniusz, głosił pochwałę słońca — „oka nieba” oraz rozmaite zalety obelisku, który — jak pisze — nie jest wynalazkiem człowieka, lecz pochodzi od samego Boga (il. 8)¹⁷.

Obelisk Retyka przepadł jeszcze w XVI w. podczas walk religijnych, ale pamięć o nim przetrwała do dziś. Stał się bowiem znakiem drukarskim jednej z krakowskich oficyn wydawniczych¹⁸. Po raz pierwszy ozdobił wspomniany już tekst samego Retyka z 1557 r., a następnie wiele innych publikacji, m.in. wydanie dzieł Jana Kochanowskiego z roku 1585 (il. 10) i wielotomowy komentarz włoskiego teologa Annibale Rosselego (od 1581 r. profesora teologii na Uniwersytecie Jagiellońskim) do pism Hermesa Trismegistosa (il. 9)¹⁹. Szczególnie w tym ostatnim przypadku motyw obelisku znakomicie komponuje się z treścią dzieła, zawierającego wiele wysublimowanych rozważań o symbolice światła i słońca²⁰.

W 1554 r. ukończono zaprojektowaną przez Rafaela kaplicę Chigich w kościele Santa Maria del Popolo w Rzymie z pierwszymi w dziejach sztuki nowożytnej obeliskami jako monumentami grobowymi (il. 11)²¹. W czerwcu 1564 r. obelisk

14 Przyppkowski 1958; Chojecka 1972 i 1976, s. 123–124.

15 Niemal natychmiast po powrocie Retyka z Italii w 1547 r. pojawiły się obeliski na frontispisach jego dzieł wydanych w Niemczech, zob. Hooykaas 1984, s. 150, przyp. 3.

16 Retyk wyjechał z Krakowa na niedługo przed śmiercią w 1574 r. Zob. PSB, t. XXXI, s. 255–259.

17 Rheticus, 1557, fol. VI^a; Chojecka 1976, s. 123 n; Hooykaas 1984, s. 150–2.

18 Hooykaas 1984, s. 150, fig. 9.

19 Miziołek 1993, s. 78, fig. 13. Na temat Rosselego: Domański 1986, s. 584–5; Czerkowski 1992. PSB, t. XXXII, s. 130–132. Roselli (1525–1593), kapucyn pochodzący z Kalabri, studiował m.in. w Neapolu i Lovanium, przebywał także wiele lat w Paryżu i w Anglii. Wyświęcony na kapłana w r. 1550, dopiero w 1571 został mianowany przez władze zakonne profesorem w położonym w pobliżu Todi klasztorze Mons Sanctus. W tym samym roku miał przystąpić do pisania swojego słynnego wielotomowego komentarza do pism Hermesa Trismegistosa (*Pymander Mercurii Trismegisti cum commento*). To ogromne dzieło, pisane przez około dziesięć lat, zostało opublikowane w Polsce w latach 1584–1590. Najpierw ukazał się t. IV (*De coelo*), a następnie inne, od I do VI, i t. IX; tomy VII, VIII i X nigdy się nie ukazały. Pisma Rosellego (t. I–VI, ale bez IX) zostały ponownie wydane w Kolonii w r. 1630. Zarówno miejsce Rosellego wśród komentatorów pism hermetycznych jak i oddziaływanie jego pism w Polsce, wymagają szczegółowych badań. Na temat Pymandra (Poimandra) i etymologii tego słowa zob. Kingsley, 1994.

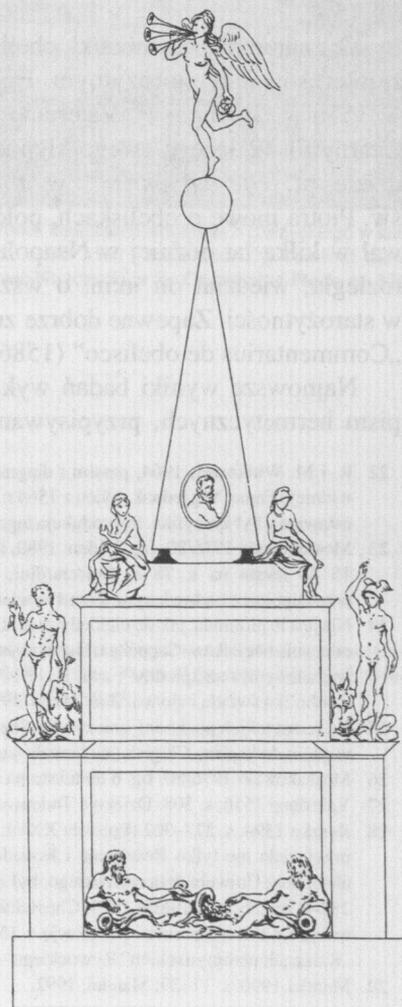
20 Zob. rozdz. V, 2–3; XIII, 16; Hermetica 1924, s. 158; zob. też Garin 1986, s. 65 n.; idem, 1992, s. 59 n.

21 Shearman 1961, szczeg. s. 132 nn.; Weil–Garris Brandt 1986, s. 142 n.; Melcher 1990; zob. też Ray 1974, s. 128 nn. Choć odsonięte dopiero w 1554, obeliski (lub jeden tylko obelisk) w kaplicy Chigich zostały zaprojektowane w drugiej dekadzie XVI w. W międzyczasie, w r. 1542, został wykonany podobny nagrobek Lavinii Thiene w katedrze w Vicenzy. Zob. Wittkower, 1989, s. 50 i il. 17. Tu także jeszcze inne przykłady podobnych

11. F. Salviati, widok kaplicy Chigich przy S. Maria del Popolo z obeliskiem zwieńczonym globem, rysunek z około 1560 r. / Francesco Salviati, „Winter”, detail from modello for „Seasons” tapestry series with the Chigi obelisk at S. Maria del Popolo, ca. 1560.

12. Katafalk Michała Anioła w kościele San Lorenzo we Florencji, wykonany w czerwcu 1564 r., rekonstrukcja wg. R. i M. Wittkowerów, *The Divine Michelangelo*, 1964. / Michelangelo's Catafalque of 1564 in San Lorenzo, Florence. Reconstructed elevation from R. and M. Wittkower. *The Divine Michelangelo*, 1964.

zwieńczony globem, z ustawionym na nim krzyżem lub posagiem Famy, pojawił się na katafalku Michała Anioła w kościele San Lorenzo we Florencji (il. 12)²². W niespełna trzy lata po odsłonięciu kaplicy Chigich piękny nagrobek wznosił w krużgankach kościoła dominikanów w Krakowie, ku czci przedwcześnie zmarłego rodaka, Galeazzo Guicciardiniego, Santi Gucci (il. 13)²³. Nad sarkofagiem widnieje obelisk zwieńczony, podobnie jak obelisk Retyka i inne obeliski, globem²⁴. Po jego bokach płoną pochodnie — symbol Zmartwychwstania²⁵. Jest zupełnie prawdopodobne, że nagrobek wzniesiony przez Guccio został zainspirowany nie tylko przez obeliski w kaplicy Chigich, ale także obelisk Retyka oraz nauki tego astronoma o obelisku symbolizującym promienie słońca, zwieńczonym złożoną kulą — obrazem słońca. Niebawem podobne nagrobki wykonane zostały także poza Krakowem, m.in. w katedrze w Płocku. Zapewne około roku 1560 wzniesiono tu takie monumenty dla dwóch kanoników — Bartłomieja Niszczycyiego (il. 14) i Wojciecha Sobieńskiego (il. 15)²⁶.

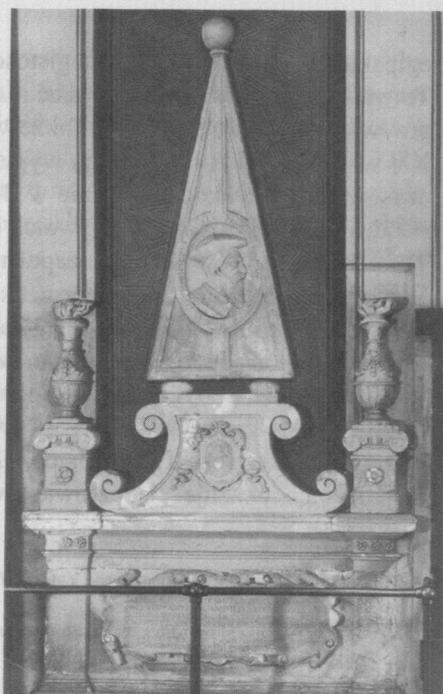
O znajomości symboliki obelisków wśród naszych rodaków w XVI w. i ich zainteresowaniu starożytnym Egiptem pouczają m.in. dwa następujące fakty: w 1556 r. Giovanni P. Valeriano dedykował Mikołajowi Radziwiłłowi (zwanemu Czarnym) 42 księgę swego słynnego, ogłoszonego w Bazylei encyklopedycznego dzieła pt. *Hieroglyphica*²⁷, w 1586 r. zaś Stanisław Reszka wygłosił na Placu św. Piotra mowę o obeliskach, polemizując z jednym z kardynałów, którą opublikował w kilka lat później w Neapolu²⁸. Wiedza Reszki o obeliskach była niezwykle rozległa; wiedział on m.in. o wszystkich czterdziestu czterech obeliskach Rzymu w starożytności. Zapewne dobrze znane było mu zatem dzieło Pietro Angeli da Barga „Commentarius de obelisco” (1586).

Najnowsze wyniki badań wykazują wielki wpływ na popularność obelisków²⁹ pism hermetycznych, przypisywanych w epoce Renesansu mitycznemu mędrcomi

- 22 R. i M. Wittkower, 1964, passim i diagramy 1–4. W rekonstrukcji Wittkowerów na kuli wieńczącej obelisk widnieje Fama. Wg jednak szkicu z 1564 r., przechowywanego w Graphische Sammlung w Monachium, na kuli ustawiony był krucyfik. Reprodukacja tego szkicu znajduje się w cytowanej tu pracy Wittkowerów 1964, il. 9.
- 23 Mossakowski 1976/80, fig. 7; idem 1980, fig. 143; Miziołek 1992/93, fig. 19 do tekstu na s. 16; idem, 1993, fig. 15 do tekstu na s. 78 n. Guicciardini, potomek słynnego florenckiego rodu, był dobrze prosperującym przedsiębiorcą budowlanym. Zmarł w wieku 35 lat. Zob. PSB, t. IX, s. 140.
- 24 Nie jest to piramida, jak się niekiedy sugeruje, lecz obelisk, gdyż ustawiony jest na „piedini”. Podobną obserwację odnośnie obelisku w Cappella Chigi zamieszcza Melczer 1990, s. 153. Także obelisk na katafalku Michała Anioła ustawiony był na „piedini”; zob. R. i M. Wittkower, 1964, il. 9. Piramidy, podobnie jak obeliski wiążą się z symboliką światła i słońca. Zob. przyp. 39.
- 25 Na temat takich pochodni—znaczy zob. Shearman 1961, s. 138. Podobne pochodnie znajdowały się niedgdyż przy wejściu do kaplicy Chigich (zachowała się tylko jedna).
- 26 Mossakowski 1976/80, fig. 6 do tekstu na s. 51; idem, 1980, fig. 147 do tekstu na s. 193.
- 27 Valeriano 1556, s. 308. Dziękuję Tadeuszowi Bernatowiczowi za zwrócenie mojej uwagi na tę dedykację.
- 28 Reszka 1594, s. 273–302 (Epistola XXVI; zawarta jest ona w liście napisanym do Hieronima Powodowskiego, przyjaciela nie tylko Reszki ale i Rossego. Powodowski, teolog i pisarz, kanonik poznański i krakowski, absolwent Uniwersytetu rzymskiego, był znanym zwolennikiem teologii hermetycznej; zob. PSB, t. XXVIII, s. 282–85); zob. też Biliński 1973; Chrościcki, 1992, s. 860. Dziękuję Juliuszowi Chrościckiemu za zwrócenie mi uwagi na to wydarzenie i publikację z 1594 r. Echa „mody” na obeliski w Rzymie odnaleźć można także w „Księgach peregrynackich” Rywockiego – zob. Inskrypcje i teksty o obeliskach.
- 29 Mandel 1990, s. 17–39; Mandel, 1992.

13. Nagrobek Galeazzo Guicciardiniego w krużganku Dominikanów w Krakowie, 1557 / Santi Gucci, Tomb of Galeazzo Guicciardini in the cloister of Dominicans in Cracow, 1557.

14. Nagrobek kanonika Bartłomieja Niszczyckiego w katedrze w Płocku, około 1560 / Santi Gucci(?), Tomb of the canon Bartolomeo Niszczycki in the Cathedral of Płock, ca. 1560.

15. Nagrobek kanonika Wojciecha Sobieńskiego w katedrze w Płocku, około 1560 r. / Tumb of the canon Wojciech Sobieński in the Cathedral of Plock.

egipskiemu, Hermesowi Trismegistosowi, który miał być współczesny Mojżeszowi³⁰. To właśnie Hermes miał wymyśleć m.in. hieroglify, które pokrywają wiele obelisków przywiezionych do Rzymu³¹. Także w Polsce pisma hermetyczne czytano od końca XV w.³² W 1505 r. robił z nich wypisy Biernat z Lublina — zachowane do naszych czasów znajdują się one obecnie w Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (Cod. 1717)³³. Posiadali je w swoich bibliotekach Maciej z Miechowa i biskup Piotr Tomicki, za czasów którego, zapewne około roku 1530, w jednej z sal zamku na Wawelu wyobrażono „signa hermetis”³⁴. Na Hermesa Trismegistosa powoływali się zarówno Kopernik³⁵ jak i Jan z Trzciany–Arundinensis, (do 1556 r. profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego) w traktacie *De natura ac dignitate hominis*³⁶. Godny odnotowania jest także pobyt w Krakowie w latach 1547–1551, włoskiego humanisty Pietro Illicino. W ogłoszonym wówczas utworze *Praefatio de homine et disciplinis* powołując się na Hermesa Trismegistosa (*Libellus V*) napisał: „niewidzialny Bóg w dziełach swoich ukazuje się człowiekowi”, i „jeżeli chcesz poznać Boga, poznawaj

30 Na temat Hermesa Trismegistosa: Yates 1964; Garin, 1988; zob. także G. Fowden, *The Egyptian Hermes*, Cambridge 1990.

31 Allen 1970, s. 125. Na temat hieroglifów i Hozapollo zob. też Sidez, 1986; Castelli, 1979.

32 Zob. Mossakowski 1974, s. 94; B. Biliński, *Il pitagoreismo di Niccolò Copernico*, Wrocław 1977, *passim*.

33 Domański 1986, s. 576 nn; Kristeller, 1989, s. 410–11; Gruchała, 1988. Warto też odnotować, że Jan Schilling (Solidus), kanonik krakowski, w czasie studiów w Paryżu (ok. 1502) był zaangażowany w wydanie *Crater Hermetis* Lodovica Lazzarellego. Na temat tego dzieła ogłoszonego w 1505 r., wydane razem z *Pimander Mercurii Trismegisti Liber de Sapientia et potestate Dei*, opracowanego przez J. Lefèvre d’Etaples patrz: Walker, 1958, s. 64 nn i 167 nn. Na Hermesa Trismegistosa powoływali się w Krakowie także Jerzy Liban, blisko związany z Tomickim, i Wojciech Nowopolczyk. Egzemplarz *Corpus Hermeticum* posiadał także Michał z Wrocławia, jeszcze jeden współpracownik Tomickiego. Wojciech z Krainy objaśniał w 1516 na Uniwersytecie Krakowskim *Centiloquium Hermetis Trismegisti*. Zob. Biliński, 1977 (jak w przyp. 31), s. 138 nn. Imię Hermesa Trismegistosa pojawia się niekiedy nawet na kartach tytułowych indicjów ogłaszanych w Krakowie. Zob. przyp. 23 w angielskiej wersji tego tekstu.

34 Holenderski polihistor i matematyk, Szymon Stevin, przebywający w Polsce około 1570 r., tak opisał te malowidła: „Widziałem serię innych znaków namalowanych na ścianach pokoju na dworze króla polskiego w Krakowie, które były w formie potworów, jako że ich członki składały się z rozmaitych rodzajów zwierząt, i było przy nich napisane: *Signa Hermetis*, to jest znaki Hermesa”, zob. Stevin, 1634, s. 107. Zob. też Mossakowski 1974. Znakomitym potwierdzeniem zainteresowań astrologią i pismami hermetycznymi w Krakowie jest przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej (nr 793) jedyny znany dotąd łaciński rękopis *Picatrix* opatrzonego ilustracjami. Pochodzi on z trzeciej ćwierci XV w. i jest zupełnie prawdopodobne, że już na początku w. XVI znajdował się w Krakowie, zob. *Picatrix*, ed. 1986, p. XVII i il. 3–18; zob. też Zathy, 1974. Na temat *Picatrix*, Garin, 1992, s. 33–51. O pismach Hermesa Trismegistosa w bibliotece Macieja z Miechowa pisze L. Hajdukiewicz, *Biblioteka Macieja z Miechowa*, Warszawa 1960, s. 121–135. Warto jeszcze odnotować, że Miechowita posiadał w swojej bibliotece także *De mysteriis Aegyptiorum, Chaldaeorum, Assyriorum...* Jamblicha w przekładzie Ficina z 1497 r. O pismach hermetycznych w bibliotece Tomickiego pisze L. Hajdukiewicz, *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie Piotra Tomickiego na tle jego działalności kulturalnej*, Wrocław 1961, s. 174 i 225.

35 W słynnym eulogium do słońca w ks. I pisał on: „A w środku wszystkich (sfer) ma swą siedzibę Słońce. Czyż bowiem w tej najpiękniejszej świątyni moglibyśmy umieścić ten znicz w innym albo w lepszym miejscu niż w tym, z którego może on wszystko równocześnie oświetlać? Wszak nie bez słuszności nazywają go niektórzy latarnią światła, inni rozumem jego, a jeszcze inni władcą. Trismegistos zowie go widzialnym bogiem”, cyt. wg Kopernik (ed. 1953), s. 38 i 71.

36 Traktat ten wydał J. Czerkawski, *Materiały do historii i teologii średniowiecznej w Polsce*, t. II, Warszawa 1974, s. 231–310. Zob. s. 237 i 290. Na temat Trzciany zob. idem 1992, s. 8–95.

Słońce, poznawaj Księżyc, poznawaj porządek gwiazd”³⁷. Na wiele lat przed przybyciem do Krakowa wspomnianego już Annibale Rosselego i opublikowaniem jego ogromnego komentarza do Pymandra, Jakub Górski napisał rozprawę *Mercurius sive de Trinitate contra Gregorium Bresinensem*³⁸. Można zatem przypuszczać, że także w Rzeczypospolitej pisma egipskiego mędrca rozprawiającego o Bogu jako światłości i głoszącego tajemnicę Trójcy Świętej i Logosu wpłynęły na popularność obelisku, abstrakcyjnego symbolu *Sol salutis*, duszy, jej wstępowania do nieba i nieśmiertelności³⁹.

W ten sposób po wielu innych symbolach i motywach solarnych chrystianizowanych przez Kościół od czasów apostoelskich, także obelisk wszedł na stałe do form i motywów ikonograficznych sztuki chrześcijańskiej⁴⁰. Wraz z monstrencją promienistą, innym obrazem światłości boskiej, należał do najbardziej rozpowszechnionych wyobrażeń epoki baroku⁴¹.

37 Pietro Illicino, *Praefatio de homine et disciplinis*, Cracoviae 1549, fol. 8v: *Si Deum ipsum vis nosse, Solem nosce, nosce Lunae cursum, nosce astrorum ordinem*. Zob. też J. Czerkawski, *Orientacje ideologiczne w Polsce w XVI w. Vita activa, vita contemplativa*, [w:] *Renesans: sztuka i ideologia*, Warszawa 1976, s. 39. Na temat Illicina patrz PSB, t. X, s. 153–155. Passus z „Hermetica”, do którego odwołuje się Illicino jest następujący: „Jeśli zatem chcesz widzieć Boga spójrz na Słońce, spójrz na bieg Księżycy, spójrz na porządek gwiazd. Kto pilnuje tego porządku? ... Słońce, najwyższy bóg pośród bogów niebieskich, któremu wszyscy inni bogowie na niebie ustępują miejsca jako królowi i panu; tak, Słońce ogromne, większe od ziemi i morza, pozwala ciałom niebieskim, które ustępują mu wielkością, by ponad nim krążyły według własnego porządku”. Na te same słowa powołuje się wielokrotnie w swym *Pymander...* Roselli, zob. t. II, s. 327, t. IV, s. 153, t. V, s. 42 i 198.

38 Zob. Czerkawski 1992, s. 102 n. Na temat Górskiego, PSB, t. VIII, s. 438–40. O znacznym zainteresowaniu pismami hermetycznymi w Krakowie świadczy najlepiej wysoka pozycja Rosselego w tym mieście, wykładającego nie tylko u bernardyńców ale i na Uniwersytecie. W tym samym czasie inny zwolennik teologii hermetycznej, Francesco Patrizi, pomimo dedykowania swego dzieła *Nova de universis theologia* (1591) papieżowi Grzegorzowi XIV, z trudem uzyskał profesurę w Rzymie; prawdziwe uznanie i akceptacja nie przyszły nigdy. Na temat Patriziego: Yates, 1964, s. 167 nn.

39 Zob. Valeriano, 1556, s. 584 nn. Kircher 1653, s. 109–115; Heckscher, 1947, s. 178; Shearman, 1961, s. 134 nn.; Mossakowski, 1976/80, s. 51 i przyp. 7 na s. 57; Melczer, 1990. Udało się ostatnio wykazać wpływ pism hermetycznych na wystąpienie symboliki solarnej w kaplicach grobowych wzniesionych przez Jana Michałowicza z Urzędowa: zob. Miziołek, 1992/93; idem 1993.

40 Na temat chrystianizowania rozmaitych motywów i symboli solarnych: Miziołek 1991, passim i przyp. 8 na s. 108.

41 O obeliskach w XVII w. traktować będzie artykuł w jednym z kolejnych numerów „Baroku”. O monstrencjach promienistych Miziołek, 1993, s. 79–83 z literaturą przedmiotu. Idem, *Opus egregium ac spectandum* (1993).

INSKRYPCJE I TEKSTY O OBELISKACH INSCRIPTIONS AND TEXTS ABOUT OBELISKS

Inskrypcje na obelisku watykańskim według Mercatiego, ed. 1981, s. 310–311:

Inscriptions on the Vatican obelisk, after Mercati, pp. 310–311:

CHRISTUS VINCIT
CHRISTUS REGNAT
CHRISTUS IMPERAT
CHRISTUS
AB OMNI MALO
PLEBEM
SUAM DEFENDAT

Chrystus zwycięża. Chrystus króluje. Chrystus włada. Niech Chrystus chroni lud swój przed wszelkimi nieszczęściami.

SIXTUS V. PONT. MAX.
OBELISCUM VATICANUM
DIS GENTIUM
IMPIO CULTU DICATUM
AD APOSTOLORUM LIMINA
OPEROSO LABORE
TRANSTULIT
AN. M.D. LXXXVI. PONT. II

Sykstus V, najwyższy kapłan, przeniósł zmuszonym wysiłkiem do Stolicy Apostolskiej w roku 1586 (II roku swego pontyfikatu) obelisk watykański poświęcony (niegdyś) bezbożnemu kultowi bogów pogańskich

ECCE CRUX DOMINI
FUGITE PARTES
ADVERSAE
VICIT LEO
DE TRIBU IUDA

Oto Krzyż Pański. Uciekajcie, wrogowie. Zwyciężył lew ze szczepu Judy (Apok. 5, 5)

SIXTUS V. PONT. MAX.
CRUCI INVICTAE
OBELISCUM VATICANUM
AB IMPURA SUPERSTITIONE
EXPIATUM IUSTIUS
ET FELICIUS CONSECRAVIT
AN. M.D. LXXXVI. PONT. II

Sykstus V, najwyższy kapłan, obelisk watykański obmyty z nieczystego przesądu poświęcił słuszniej i szczęśliwiej niezwykłemu Krzyżowi w roku 1586 (II roku swego pontyfikatu)

SANCTISSIMAE CRUCI
SIXTUS V. PONT. MAX.
CONSECRAVIT
E PRIORE SEDE AVULSUM
ET CAES. AUG. AC TIB.
I.L. ABLATUM M.D. LXXXVI

Najświętszemu Krzyżowi Sykstus V, najwyższy kapłan, poświęcił w roku 1586 ten obelisk usunięty z dawnej siedziby i za cesarzy Augusta i Tyberiusza przeniesiony w granice Miasta.

*

Quemadmodum enim radii solares eo latius diffunduntur et pateſcunt, quo longius a sole absunt, coeunt autem in unum quasi punctum cum in auctorem et parentem suum solem desinunt; ita obeliscus, cuius quatuor latera quatuor totius orbis terrarum partes significant, cum ab infima parte sui parte late pateat, paulatim gracileſcit, donec acutissimo apice terminetur. Ad cuius imaginem mens nostra si se in varias crucis distrahi ſinat et humanis affectibus affixa haereat, numquam se colligit. Sed si usu veniat, ut ab huiusmodi cogitationibus atque ab honorum ac divitiarum terrestrium rerum cupiditatibus separare ac diſiungere se incipiat, non conſiſtit illa quidem, donec in altum paulatim erecta et acutior facta deum invenit, in eoque tota immergitur et conqueſcit⁴².

*

Nam ad id<non> diem ante kal. XVIII Octobris conſtituerat, quo die chriſtiani homines exaltationem crucis celebrant, ſed ante diem ſextum kal. eiusem mēſis, quod alii artificum negligentiae, ego divinae voluntati tribuendum cenſeo. Nam cum eo die ſol tertiam Librae partem peragret, e ſigno, quod ad nos pertinet, abiectissimo, ipſe omni dignitate ſpoliatus crucem adorare ſupplex et potuit et debuit in ſummo illo obeliſco poſitam, quem ſibi a Pherone Sesostridis f. Heliopoli, recepto viſu dicatum, deinde Augusto et Tiberio Caesaribus Romae a Caligula conſecratum meminisset, mirandae ſcilicet antiquitatis molem, quam tum in media Vaticani area atque ante eius templi veſtibus, quo nullum eſt in toto terrarum orbe magnificentius, ſtatuſ eiuseque vertici crucem imponi iuſſit Xyſtus V Pont. Max., ut quemadmodum depulſae caecitatis cauſa ab Aegyptio rege olim ſtatuta, ita in futuro diffuſae a Chriſto crucifixo evangelicae lucis teſtis eſſet et a ſuperſtitione hominum animos ad chriſtianae pietatis cultum avocaret⁴³.

Jak bowiem promienie ſłoneczne tym ſzerzej ſię rozchodzą i tym więkſzy obszar zajmują, im bardziej ſą oddalone od ſłońca, a zbiegają ſię jak gdyby w jeden punkt, gdy nikią w ſłońcu, które je ſtworzyło i zrodziło, tak ſamo obeliſk, którego cztery boki oznaczają cztery ſtrony całego okręgu ziemſkiego, najniſszą ſwą częścią zajmuje duży obszar, lecz powoli ſię zwęſza, aż ſię zakończy bardzo oſtym wierzchołkiem. Na jego obraz naſz umyſł, jeſli pozwoſi ſobą targać różnym troskom i będzie tkwił pogrąſzony w ludzkich namiętnoſciach, nigdy ſię nie zbierze w ſobie. Ale jeſli ſię zdarzy, że zacznie ſię on uwalniać od takich myſli i od poſądania zaſzczytów, bogactw i innych rzeczy ziemſkich, to nie zatrzyma ſię on, aż pnać ſię powoli w górę i wyoſtrajając znajdzie Boga i w Nim ſię cały zanurzy i ſpocznie.

Bo wyznać (papież Sykſtus V) na to (uſtawienie obeliſku) nie dzień 14 wrzeſnia, kiedy chreſcijaſcie obchodzą ſwięta Podwyżſzenia Krzyſza, lecz dzień 26 wrzeſnia. Inni przypisują to niedbalſtwu rzemieſlników, lecz ja ſądzę, że trzeba to uznać za przejaw woli Boſzej. Ponieważ bowiem tego dnia ſłońce ma za ſobą trzecią część Wagi, mogło ono i muſiało z tego najmarnieſzego dla naſ znaku, ſamo będąc pozbawione wszelkiej godnoſci, uniſzenie adorować krzyſz poſtawiony na ſzczycie obeliſku, pamiętając, że jemu właſnie — ſłońcu — poſwięcił ten obeliſk w Heliopolis Feron, ſyn Sesostriſa, po odzyskaniu wzroku. Naſtępnie Kaligula uſtawił go w Rzymie ku czci ceſarzy Augusta i Tyberiuſza. I właſnie teraz papież Sykſtus V kazał ów pradawny pomnik poſtawić w ſrodku Watykanu, przed wejſciem do tej ſwiątyni, od której żadna na całym ſwiecie nie jeſt pięknieſza, a na jego ſzczycie kazał umieſcić krzyſz. Uczynił tak, aby obeliſk, który niegdyſ został wzniesiony przez króla egipskiego po tym, jak pozbył ſię ſłępoty, był na przyſzołość ſwiadectwem ſwiatła Ewangeliſi rozſiewanego przez ukrzyſzowanego Chryſtusa, i aby odwozcił umyſły ludzkie od zabobonu, prowadząc je do religii chreſcijaſkiej.

42 Pietro Angeli da Barga, *Commentarius de obelisco...*, Roma 1586, s. 29.

43 *Ibidem*, s. 73–74.

*

Aegyptus soli, binis me Roma dicavit
Augustis, sacras tu, pie Sixte, cruci⁴⁴.

Egipt mnie ofiarował słońcu, Rzym dwóm
cesarzom,
a ty, pobożny Sykstusie, poświęcasz mnie
Krzyżowi.

*

Inskrypcje z cokołu obelisku na Piazza del Popolo, według Mercatiego, ed. 1981, s. 221, 327
Inscriptions on the obelisk at Piazza del Popolo, after Mercati, pp. 221, 327

IMP. CAESAR. DIVI F.
AUGUSTUS
PONTIFEX MAXIMUS IMP.
XII COS. XI. TRIB. POT. XIV
AEGYPTO IN POTESTATEM
POPULI ROMANI REDACTA
SOLI DONUM DEDIT

Imperator Cezar August, syn boskiego Juliusza,
najwyższy pontifeks, imperator po raz XII, konsul
po raz XI, obdarzony władzą trybuna po raz XIV,
po sprowadzeniu Egiptu pod władzę ludu
rzymskiego dał ten obelisk w darze Słońcu.

ANTE SACRUM
ILLIUS AEDEM
AUGUSTIOR
LAETIORQ. SURGO
CUIUS EX UTERO
VIRGINALI
AUG. IMPERANTE
SOL IUSTITIAE
EXORTUS EST

Wznoszę się dostojniej i radośniej przed świątynią
Tej, z której dziewiczego łona za panowania
Augusta wzeszło Słońce Sprawiedliwości
(Mal. 4, 2).

SIXTUS V. PONT. MAX.
OBELISCUM HUNC
A CAES. AUG. SOLI
IN CIRCO MAX. RITU
DICATUM IMPIO
MISERANDA RUINA
FRACTUM OBRUTUMQ.
ERUI TRANSFERRI
FORMAE SUAE REDDI
CRUCIQ. INVICTISS.
DEDICARI IUSSIT
A.M.D.LXXXIX PONT. IV

Ten obelisk został poświęcony przez cesarza
Augusta w Circus Maximus przy użyciu
bezbożnych obrzędów Słońcu. Doprowadzony do
żałosnego upadku, leżał połamany i przywalony
gruzami. Sykstus V, najwyższy kapłan, kazał go
wykopać, przenieść, przywrócić mu dawny kształt
i poświęcić niezwykłemu Krzyżowi w roku
1589 (IV roku swego pontyfikatu).

*

Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, *Peregrinatio* (1582–1584), ed. 1925, s. 119:

„Oglądałem (w Aleksandryi) obeliscum, który jest w mieście z kamienia czerwonego *porphire*, grannowity; wszędzie *characteres hieroglyphici* na nim są wykonane. Rzecz cudna i wysoka. Acz go już nie mało w ziemię weszło, jednak jeszcze go wzwyż, może dochodzić

44 Bartolomeo Grassi, [w:] *Sequuntur carmina a variis in obeliscum conscripta in duos libros distributa*.... Roma 1586, s. 21.

około czterdzieści łokci od ziemi do wierzchu, wszędzie na każdą stronę przy ziemi mało nie na półtora sążnia szeroki”.

*

Maciej Rywocki, *Księgi peregrynackie (1584-1587)*, wg. Pisarze polskiego odrodzenia o sztuce, 1955, s. 150-151:

Roku 1586 dnia 30 kwietnia kamień (obelisk) cesarza Augusta z miejsca ruszano, który stał na 4 nogach lwich z mosiądzu urobiony[ch]. Od drugiego kamienia na łokciu, który pod nim był, zbudowano wieżę barzo misterną z drzewa mięszego dębowego, która była obwiązana linami mięszymi i żelazem mięszym obita. Kiedy ten kamień miano ruszać z miejsca, narządzono kołowrotów 46, w których kołowrotach konie ciągnęły, w każdym kołowrocie robiło koni 2, chłopów 20, a zaraz wszyscy ciągnęli. Był znak dany wszystkim, kiedy zatrąbią, aby wszyscy zarazem ciągnęli, kiedy zazwonią – aby przestali. Wciągnęli ten kamień za 7 godzin na dwa palice wyż. Były zaś drzewa narządzone, które podwazyły, u których drzew było ludzi 500, którzy wazyli; wszystkiego ludu, co go z miejsca dźwigali, było 800 i 60 koni, 89 – co ciągnęli. Kiedy go na dwa palice podniesiono, poczęto z dział strzelać, że sie miasto trzęsło. Na tym kamieniu znaleźli napis i numerum, że był postawiony ten kamień przed Narodzeniem Pańskim 30 lat. Dziw naprzędniejszy w świecie ten kamień.

Miara pogrzebu cesarza Augusta palm rzymski miary 138 na wyż. Ten kamień jest na cztery granie; każda strona jest mięsza 14 palm rzymski miary; druga połowica, na który ten kamień stał, jest wysoka 39 palm rzymski miary. Ta sztuka, co ino [u] spodku była, co na ni ten wyszy kamień stał, jest na cztery granie, na każdy stronie mięsza 18 palm miary rzymski. [...] Kamień cesarza Augusta postawiono na Placu Św. Piotra roku 1586 dnia 17 septembris⁴⁵.

*

Mercati, ed. 1981, cap. VII, s. 85:

„Essendo la religione degli Egizi tutta volta ad onorare il sole come loro principale Iddio, di qui avviene che si movevano a fare gli obelischi, rappresentando in essi, come in opera dedicate al sole, i raggi solari... considerando la forma degli obelischi, e necessario che ci imaginiamo la similitudine dei raggi solari, i quali secondo la figura sferica del sole si distendino circolarmente, e quanto si allungano verso di noi tanto più si vadino restringendo: di maniera che la figura di detti raggi sia quella che si nomina cono, del quale la parte bassa termina in circolo e la sommita finisce in punta”.

„Cała religia Egipcjan była skierowana na czczenie słońca jako ich głównego bóstwa i dlatego wykonywali oni obeliski przedstawiając w tych monumentach poświęconych słońcu, promienie słoneczne... Rozważając formę obelisków konieczne jest abyśmy uzmysłowili sobie ich podobieństwo do promieni słonecznych, które z powodu kulistości słońca rozchodzą się promieniście i wydłużając się ku nam zwężają się coraz bardziej: dlatego też ich kształt jawi się w formie stożka, którego podstawa jest kolista, zaś wierzchołek zaostrowy”.

*

⁴⁵ Obelisk watykański przywieziono do Rzymu, jak to podajemy w innym miejscu, w 37 r. po Chr. za Kaliguli; pierwotnie, zapewne na polecenie Augusta, ok. 30 r. przed Chr. ustawiono go na *Forum Julii* w Aleksandrii na cześć Cezara. Zapewne z tego powodu jak i za sprawą napisu, który wymienia Cezara (zob. Cipriani, 1993, s. 36) wzięto się przekonanie, że w kuli, która do początków 16 w. wieńczyła obelisk znajdowały się prochy Cezara – zob. *Mirabilia Urbis Romae*, III, I: patrz *The Marvels of Rome*, ed. and transl. F. Morgan Nichols, New York 1986, s. 33-34. Obelisk ustawiono na Placu Św. Piotra nie 17 ale 26 września.

Torquato Tasso, *Il Conte o vero de l'imprese*, 1594, według Heckschera, 1947, s. 178, przyp. 124:

„Ma questa figura (l'obelisco) fu giudicata misteriosa da gli Egizi, e simile a quella de'raggi del sole; anzi, con questo nome stesso, cioe raggi del sole, sollevano da questa nazione esser nominati, e dal re de l'Egitto al sole furono consacrati, o al figliuol del sole (cosi fur chiamati ne l'eta sequente gli uomini illustri). Ora sono consecrati alla Croce, ne la quale il Sole intelligibile parve eclissarsi per interposizione de la sua umanità...”

„Ta figura (obelisk) była uważana przez Egipcjan za tajemniczą i podobną do promieni słonecznych, co więcej także nazwą, czyli promieniami słońca było w zwyczaju u tego narodu je nazywać i przez króla Egiptu słońcu były poświęcone lub synowi słońca (tak nazywani byli w późniejszych czasach ludzie wybitni). Teraz obeliski poświęcone są Krzyżowi, na którym zaszło Słońce duchowe za sprawą swojego człowieczeństwa”.

Przekładów dokonali: z łaciny — Mikołaj Szymański, z włoskiego — autor

Bibliografia/bibliography

- D. C. Allen, *Mysteriously Meant. The Rediscovery of Pagan Symbolism and Allegorical Interpretation in the Renaissance*, Baltimore/London 1970.
- B. Biliński, *Stanisław Reszka — Rescius, umanista polacco del '500, difensore delle antichità di Roma*, „Strenna dei Romanisti”, XXXIV: 1973, s. 77–80.
- R. Bugaj, *Hermetyzm*, Wrocław 1991, vide rozdz. 7: *Hermetyzm renesansowy w Polsce*.
- P. Castelli, *I geroglifici e il mito dell'Egitto nel Rinascimento*, Firenze 1979.
- E. Chojecka, *Die Kunsttheorie der Renaissance und das wissenschaftliche Werk des Kopernikus*, „Zeitschrift für Kunstgeschichte”, XXXV: 1972, s. 257–281.
- E. Chojecka, *Renesansowa myśl o sztuce i naukowe dzieło Kopernika*, [w:] *Renesans. Sztuka i ideologia*, Warszawa 1976, s. 97–124.
- J. A. Chrościcki, *Sisto V e la Polonia: I rapporti politici ed artistici*, [w:] Sisto V, vol. I: *Roma e il Lazio* (VI Corso Internazionale di Alta Cultura, 1989), Roma 1992, s. 853–63.
- G. Cipriani, *Gli obeliscii egizi. Politica e cultura nella Roma barocca*. Firenze 1993, vide cap. I: *L'età di Sisto V*.
- F. Colonna, *Hypnerotomachia Poliphili*, Venezia 1499.
- J. Czerkawski, *Hannibal Rosseli i renesansowy hermetyzm*, [w:] *Humanizm i scholastyka. Studia z dziejów kultury filozoficznej w Polsce XVI i XVII w.*, Lublin 1992, s. 97–151.
- M. Dezzi-Bardeschi, *Sole in Leone. Leon Battista Alberti: Astrologia, cosmologia e tradizione ermetica nella facciata di Santa Maria Novella*, «Psicon», 1, 1974, s. 31–67.
- J. Domański, *La fortuna di Marsilio Ficino in Polonia nei secoli XVe XVI*, [w:] *Marsilio Ficino e il ritorno di Platone*, Firenze 1986, s. 565–586.
- F. J. Dölger, *Sonne und Sonnenstrahl als Gleichnis in der Logos — theologie der christlichen Altertums*, [w:] *Antike und Christentum*, I: 1929, s. 271–290.
- A. Fakhry, *The Pyramids*, Chicago 1974 (1st edn. 1961).
- A. Fakhry, *Piramidy*, przeł. B. Orłowski, Warszawa 1965.
- D. Fontana, *Della trasportazione dell' Obelisco vaticano e delle fabbriche di Nostro Signore Papa Sisto V*, vol. I, Roma 1590; vol. II, Napoli 1604 (ed. a cura di A. Caruga, Milano 1978).
- A. Frazer, *The Cologne Circus Bowl: Basileus Helios and the Cosmic Hippodrome*, [w:] *Essays in Memory of Karl Lehmann*, New York 1964, s. 105–113.
- E. Garin, *Astrology in the Renaissance. The Zodiac of Life*, London 1986.
- E. Garin, *Ermetismo nel Rinascimento*, Roma 1988.
- E. Garin, *Zodiak życia. Astrologia w okresie Renesansu*, przeł. W. Jekiel, Warszawa 1992.
- A. Grafton, *Egypt in Rome*, in: *Rome Roborn. The Vatican Library and Renaissance Culture*, ed. by A. Grafton, Washington (London) Vatican City, 1993, s. 118–123.
- J. S. Gruchala, *Biernata z Lublina antologia filozoficzna z początku 16 w. (Hermes, Trismegistos, Platon, Arystoteles)*, «Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej», 38, 1988, s. 63–77.

- L. Habachi, *The Obelisks of Egypt*, New York 1977.
- W. S. Heckscher, *Bernini's Elefant and Obelisk*, „Art Bulletin”, XXIX: 1947, s. 155–182.
- Hermetica. The Ancient Greek and Latin Writings which Contain Religions or Philosophic Teachings Ascribed to Hermes Trismegistos*, ed. W. Scott, vol. I Texts and Translation, Oxford 1924.
- R. Hooykaas, *G. J. Rheticus's Treatise on Holy Scripture and the Motion of Earth*, Amsterdam 1984.
- J. H. Humphrey, *Roman Circuses*, Berkeley/Los Angeles 1986.
- E. Iversen, *The Myth of Egypt and its Hieroglyphs in European Tradition*, Copenhagen 1961.
- E. Iversen, *Obelisks in Exile*, vol. I, Copenhagen 1968.
- R. Jones (N. Penny, Raphael, New Haven) London 1983.
- P. Kingsley, *Poimandres. The Etymology of the Name and the Origins of the Hermetica*, [w:] «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», 56, 1994, s. 1–24.
- P. O. Kristeller, *Iter italicum*, IV, London–Leiden 1989, s. 410–11.
- A. Kircher, *Oedipus Aegyptiacus*, vol. II, Romae 1653.
- M. Kopernik, *O obrotach sfer niebieskich. Księga pierwsza*, red. A. Birkenmajer, opr. R. Gansiniec, tłum. M. Brożek, Warszawa 1953.
- C. Mandel, *Simbolismo ermetico negli obeliscchi e colonne della Roma Sistina*, [w:] Sisto V, vol. I: *Roma e il Lazio* (VI Corso Internazionale di Alta Cultura, 1989), Roma 1992, s. 661–92.
- C. Mandel, „*Starry Leo*”, *the Sun, and the Astrological Foundation of Sixtine Rome*, „RACAR” XVII: 1990, s. 17–39.
- K. Martin, Obelisk in: *Lexikon der Egyptologie*, ed. by W. Helck/W. Westendorf, vol. IV, Wiesbaden 1982, cols. 542–45.
- W. Melczer, *Raffaello e il neoplatonismo: la cappella Chigi di S. Maria del Popolo*, [w:] *Raffaello e l'Europa*, a cura di M. Fagiolo et al., Roma 1990, s. 155–171.
- M. Mercati, *De gli obeliscchi di Roma*, Roma 1589, ed. a cura di G. Cantelli, Bologna 1981.
- J. Miziołek, *Sol versus. Studia nad ikonografią Chrystusa w sztuce pierwszego tysiąclecia*, Wrocław 1991.
- J. Miziołek, *Oculus coeli: osservazioni sulla simbologia della luce nella cappella del primate Uchanius a Lovitium* (Łowicz), „Qvasar”, 8/9, 1992/1993, s. 5–18.
- J. Miziołek *Oculus mundi... oculus coeli. Prolegomena do studium o kaplicy grobowej prymasa Uchańskiego*, [w:] *Między Padwą a Zamościem. Studia z historii sztuki i kultury nowożytnej ofiarowane Profesorowi Jerzemu Kowalczykowi*, Warszawa 1993, s. 73–95.
- J. Miziołek, *Sacrarium fieri pulchrum, firmum ac solidum; wawelskie tabernakulum Padovana*, «*Studia Waweliana*» II, 1993, s. 55–86.
- J. Miziołek, *Opus egregium ac spectandum. Il tabernacolo eucaristico di Giovanmaria Mosca per la cattedrale di Cracovia*, «*Mitteilungen des Kunsthistorischen Instituts in Florenz*», 1993, in the press.
- S. Morenz, *Die Begegnung Europas mit Aegypten*, Berlin 1968
- S. Mossakowski, *La non più esistente decorazione astrologica del castello reale di Cracovia*, [w:] *Magia, astrologia e religione nel Rinascimento*. Convegno polacco-italiano 1972, Wrocław 1974, s. 90–98.
- S. Mossakowski, *Il mausoleo del Morstin a Varsavia ed „egittologia” del Seicento*, [w:] *Colloqui del Sodalizio*, sec. serie, 6, 1976–1980, Roma 1980, s. 49–59.
- S. Mossakowski, *Mauzoleum Morszynów w Warszawie a egiptologia XVII w.*, [w:] *Sztuka jako świadectwo czasu. Studia z pogranicza historii sztuki i historii idei*, Warszawa 1980, s. 189–201.
- E. Nash, *Obelisk-und Circus*, «*Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Römische Abteilung*», LXIV, 1957, s. 232–59.
- C. D'Onofrio, *Gli obeliscchi di Roma*, Roma 1992.
- Picatrix. The version of the Ghuyat Al-Hakim*, ed. by D. Pingree («*Studies of the Warburg Institute*», ed. by J. B. Trapp, vol. 39), London 1986.
- Pisarze polskiego odrodzenia o sztuce, oprac., W. Tomkiewicz, Wrocław 1955.
- Plinius, *Historia naturalna*, przekład I. i T. Zawadzkich, Wrocław 1961.
- Pliny, *Natural History*, X, Lib. XXXVI–XXXVII, with an English transl. by D.E. Eichholz, London 1989 (Loeb Classical Library).
- PSB — *Polski Słownik Biograficzny*, t. I, 1935 do t. 34, 1993.
- R. Preimesberger, *Obeliscus Pamphilius*, „*Münchner Jahrbuch der bildenden Kunst*”, XXV: 1974, s. 77–162.
- T. Przyppkowski, *La gnomonique de Nicolas Copernic et de Joachim Rheticus*, [w:] *Actes du VII e Congrès International d'Histoire des Sciences*, Vinci–Paryż 1958, s. 400–409.
- M. K. Radziwiłł, *Peregrynacje do Ziemi Świętej (1582–1584)*, wyd. J. Czubek, Kraków 1925.
- S. Ray, *Raffaello architetto*, Bari/Roma 1974.
- S. Reszka, *Epistolarium*, Lib. I, Napoli 1594.
- M. Rywocki, *Księgi peregrynackie (1584–1587)*, ed. J. Czubek (Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, t. II), Kraków 1910.

Sequuntur carmina a variis auctoribus in obeliscum conscripta et in duos libros distributa in quibus si quid vel mutatum vel additum vel demptum aliquis inveniet id eius auctoritate factum esse sciat cuius voluntati non parere nefas est, Roma 1586.

J. Shearman, *The Chigi Chapel in S. Maria del Popolo*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes”, XXIV: 1961, s. 129–160.

S. Sider, do uzupełnienia

S. Stevin de Bruges, *Les oeuvre mathematiques*, Leyde 1634.

G. P. Valeriano, *Hieroglyphica*, Basilea 1556.

D. P. Walker, *Spiritual and Demonic Magic from Ficino to Campanella*, London 1958.

K. Weil–Garris Brandt, *Cosmological Patterns in Rafael's Chigi Chapel in S. Maria del Popolo*, [w:] *Raffaello a Roma, Atti del Convegno* (1983), Roma 1986, s. 127–157.

R. Wittkower, *The Obelisk I. Its Role in Architectural Decoration and Urban Organisation* [w:] *Selected Lectures of Rudolf Wittkower. The Impact of Non–European Civilizations on the Art of the West*, ed. by D. M. Reynolds, Cambridge 1989, s. 60–74.

R. Wittkower i M. Wittkower, *The Divine Michelangelo. The Florentine Academy's Homage on His Death in 1564*, London 1964.

F. Yates, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition*, London 1964.

J. Zathęy, *Per la storia dell'ambiente magico–astrologico a Cracovia nel Quattrocento* [w:] *Magia, astrologia e religione nel Rinascimento*, Wrocław–Warszawa 1974, s. 99–109.

OBELISKS IN ROME AND CRACOW IN THE SECOND HALF OF THE CENTURY

“An obelisk is a symbolic representation of the sun's ray and this is the meaning of the Egyptian name for it”

(Pliny the Elder, *Natural History* XXXVI, 14, 64)

“Ma questa figura (l'obelisco) fu giudicata misteriosa da gli Egizi e simile a quella de'raggi del sole... Ora sono consacrati alla Croce, ne la quale il Sole intelligibile parve eclissarsi per interposizione de la sua umanita”

Torquato Tasso, *Il Conte o vero de l'imprese*, 1594.

In 1554 Georgius Joachimus Rheticus, the only pupil of Copernicus, settled in Cracow what were to be the last twenty years of his life¹. He intended to continue the astronomical investigations of his great master; one should remember that Cracow lies on the same meridian as Frombork where Copernicus spent a great deal of his working life². In pursuance of his researches Rheticus erected an obelisk–gnomon about 16 m. high and topped with a golden ball; this was done with the support of a rich citizen of Cracow Jan Boner³. The obelisk disappeared before the end of the XVI cent.; only some remnants were still visible at the beginning of the following century. However, the monument is quite well known, for immediately after its erection it was

1 For Rheticus see Hooykaas, 1984 with further bibliography. From 1562 or 1564 Rheticus was also a physician to King Sigismund Augustus. Rheticus left for Hungary in 1574; he died there in December of the same year.

2 Hooykaas, 1984 p. 151.

3 Przykowski, 1958; Chojecka 1972; Hooykaas 1984 pp. 151ff. Miziołek, 1993/93, p. 14.

adopted as a printer device by the Cracow Publisher Lazarus. Rheticus's obelisk appeared for the first time in 1557 on the title page "of Johann Werner's «De triangulis sphaericis» of which only the" Preface by Rheticus was actually printed (fig. 8)⁴. Soon after it appeared on other books, e.g. Jan Kochanowski's "Opera" of 1585 etc. (fig. 10), and Annibale Rosseli's "Pymander Mercurii Trismegisti cum commento" of 1584 etc. (fig. 9)⁵.

The motif of the obelisk is particularly apposite as the book contains many beautiful passages on light and solar symbolism⁶.

Rheticus's publication of 1557 contains what one can only describe as a pean celebrating the obelisk. Quoting Pliny (Natural History, XXXVI) and adding his own words Rheticus says that the obelisk was sacred to the Sun god. The Sun, he continues, "is the king of the heavenly realm, the eye of the world, illuminating all things"⁷. The obelisk is for him, as it was for Pliny, not a human invention, but of divine origins. Thus three decades before Sixtus V (1585–1590) imposed an "interpretatio cristiana" on obelisks in Rome by having four of them erected on significant sites (figs. 1–7) Cracow had its own obelisk and commentary explaining its symbolism⁸.

The Chigi tomb in the S. Maria del Popolo in Rome has an obelisk crowned with a small bronze ball (fig. 11)⁹. It was designed between 1513/20 but not executed until 1554. Three years later, i.e. the year that saw the publication of Rheticus' Preface to "De triangulis sphaericis" the Florentine artist Sante Gucci carved in the cloister in the Dominican church in Cracow a tomb for Galeazzo Guicciardini, a member of the well-known Florentine family, who had worked as a building *entrepreneur* in Poland (fig. 13)¹⁰. The central part of the tomb consists a sarcophagus carrying an

4 Hooykaas, 1984 fig. 9; Miziołek, 1992/93, fig. 17.

5 Miziołek, 1992/93, fig. 18. For Rosseli see Yates, 1964, pp. 179ff., 183, 187ff, 344f.; Domański, 1986 pp. 385f. See also Czerkawski, 1992. Rosseli, an Italian Capucin, published his "Pymander..." in seven huge volumes between 1584–1590 and not in six volumes as Yates, 1964 p. 179 stated. Volume IX came out in 1589, volumes VII, VIII and volume X were never published. Only volume VI is titled "Asclepius Mercurii Trismegisti..." The first volume published was "De Coelo" which formed volume IV of the whole work. Its publication was made possible thanks to the support of Stanisław Karnkowski, the primate of Poland who even wrote an *introductio* to this volume expressing interesting thoughts concerning Hermes Trismegistus and the Trinity. The costs of publications of further volumes were covered among others by the king of Poland Stefan Batory. One of Rosseli's Polish friends Hieronim Powodowski also proved of great help. It is important to add that Rosseli's approach to Hermetism is deeply religious and Christian. As Frances Yates (1964) put it "Rosseli's truly stupendous labours testify to the mounting religious excitement about Hermetism towards the close of the century". For the Etymology of the name and the origins of the Hermetica (and Pymander–Poimandres) see Kingsley, 1994.

6 See Hermetica, 1924 p. 158 (Libellus, V, 2–3, see also Libellus XIII, 16.); see Garin 1986, pp. 65f; For Rosseli see especially his vol. IV "De coelo", 1584, p. 153 and vol. V, pp. 42 and 198.

7 "De triangulis sphaericis" fol. VIr: "Sol, rex et Monarcha est Politis coeli, ... totius mundi oculus cuius luce illustrantur omnia. "Cf Plinius, Historia Naturalis, II, 4, 12–13. See also Chojecka, 1972; Hooykaas, 1984, pp. 150f.; Miziołek, 1992/93, pp. 14f.

8 For the installation of obelisks in Rome during the pontificate of Sixtus V see Mercati, 1589 (1981); Iversen 1968; D'Onofrio, 1992; Cipriani, 1993, chapt. I.

9 Shearman, 1961, especially pp. 132ff.; Weil–Garris Brandt, 1986 pp. 142f.; Melczer, 1990; See also Ray, 1974 pp. 128ff. For the time being we do not know for certain whether only one or two obelisks were projected by Raphael. For informations concerning tombs with obelisks in Italy until 1560s see Wittkower, 1989.

10 Mossakowski, 1976/80, fig. 7, p. 51; Miziołek, 1992/93, pp. 14f, fig. 19. For Guicciardini's activity in Poland, see L. Fournier Les Florentins en Pologne, Lyon 1893, p. 265.

obelisk crowned with a ball similar to that on Rheticus' obelisk as well as on the Chigi obelisk. (It looks like a pyramid but it is an obelisk as it rest on *pedini*)¹¹.

On both sides of the Guicciardini tomb are flaming torches — very common symbol of Resurrection¹². Similar monuments were to appear soon in other churches in Poland, e.g. in the Cathedral of Płock. About 1560 an unknown artist, perhaps Sante Gucci Himself, erected there tombs for two canons: Bartłomiej Niszczycki (fig. 14) and Wojciech Sobieński (fig. 15)¹³. These monuments may have been inspired both by the Chigi tomb and Rheticus' gigantic obelisk-gnomon.

The Christian meaning of obelisks is discussed, e.g. in the writings of Pietro Angeli da Barga, Torquato Tasso and in a famous book of Michele Mercati "De gli obelischii di Roma" (1589)¹⁴.

Apart from that the obelisk in the Piazza del Popolo, formerly in the Circus Maximus, bears an inscription which calls Christ "Sol justitiae"¹⁵. This inscription carved in 1589 was placed above the one dating from the time of Augustus which commemorates the dedication of the obelisk to the Sun by son of divine Caesar (i.e. Augustus)¹⁶. Thus obelisks like many other pagan solar symbols adopted by the Church became a very important element of Christian art, especially Baroque art¹⁷.

There are indications that obelisks and generally ancient Egypt were topics of interest among Sixteenth century Polish humanists. A much travelled diplomat and a man of learning Stanisław Reszka (Rescius) had a wide knowledge of obelisks. In 1589 he delivered a speech on the subject in front of the Vatican obelisk which was printed in 1594 in Naples¹⁸. Moreover one of the books of Valeriano's "Hieroglyphica sive de sacris Aegyptiorum, aliarumque gentium literis commentarij" (1556) acquired also for some Libraries in Poland was dedicated to Mikołaj Radziwiłł of Nieśwież¹⁹.

Recent research has shown the connection between the Hermetic writings and the vogue for obelisks in the Renaissance and the Baroque²⁰. Not only the symbolism but the fact that they were covered with hieroglyphs was explained in Hermetic terms²¹.

11 For this observation see Melczer, 1990, p. 153. Also obelisk in Michelangelo's catafalque of June 1564 had "pedini", see — R. and M. Wittkower, 1964, fig. 9.

12 Similar torches were also present by the entrance to the Chigi chapel, only one has survived, see Shearman, 1961, pp. 137f.

13 Mossakowski, 1976/80, p. 51, fig. 6; idem 1980, p. 193, fig. 147.

14 A curiously modern book by Mercati was written in great haste while the author was travelling in Poland as a member of the embassy of cardinal Aldobrandini. See Iversen 1968, p. 42. For some references taken from Pietro Angeli da Barga and Tasso see: Inscriptions and Texts about Obelisks.

15 Mercati, 1589 (1981) p. 327; Iversen, 1968, p. 142.

16 Mercati, 1589 (1981) p. 221.

17 Wittkower, 1989; D'Onofrio, 1992. For the "christianisation" of numerous solar symbols see Miziołek, 1991 with ample bibliography.

18 Reszka—Rescius, 1594, pp. 273–302 (epistola XXVI). See also Biliński, 1973 and Chrościcki, 1992, p. 860. Rescius most probably knew very well famous book of "Pietro Angeli da Borgia", "Commentarius de obelisco" (1586) as he mentioned 44 obelisks present in Rome in Antiquity.

19 Valeriano, 1556, p. 308.

20 Mandel, 1990; idem, 1992; Melczer, 1990.

21 See Valeriano, 1556, passim; Allen, 1970, p. 125; L. Dieckmann, Hieroglyphics. The History of Literary Symbol. St. Louis 1970.

In Poland the Hermetic writings were widely read from the end of the XVth century onwards²². In 1505 Bernard of Lublin, who may have been for a time secretary to Filippo Buonaccorsi (Callimachus), took copious notes from them²³. Two different editions of Hermetic writings were owned by Maciej of Miechow, a professor at Cracow University (in his magnificent library he also had Copernicus's "Commentariolus")²⁴. Piotr Tomicki, vice-chancellor and bishop of Cracow were in possession of the Leipzig edition of the *Hermetica*²⁵. Either Maciej of Miechow or Tomicki may have been responsible for the "Signa Hermetis" depicted ca. 1530 in the Royal Castle in Cracow²⁶. Pietro Illicino, an Italian humanist who spent several years in Poland published between 1547–1551 some of his works in Cracow. One of them, "Praefatio de homine disciplinis" (1549) contains, numerous quotations from the *Hermetica*; for example from V, 3: "Si Deum ipsum vis nosce, Solem nosce, nosse Lunae cursum, nosce astrorum ordinem"²⁷.

Nicholas Copernicus was, of course, an avid reader of Hermes Trismegistus²⁸ as was Jan of Trzciana (Arundinensis), a professor at Cracow University until 1556 and

22 Mossakowski, 1974; B. Biliński, *Il Pitagoreismo di Niccolò Copernico*, Wrocław 1977 passim.

23 Cracow, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk, Cod 1717, see also Domański, 1986, pp. 576f; Kristeller, 1989, pp. 410f. It is worth adding that Jan Schilling (Solidus), a canon of Cracow while in Paris ca. 1502 participated in the edition of Lodovico Lazzarelli's "Crater Hermetis".

On the last folio of this publication which came out together with J. Lefevre d'Étaples's "Pimander Mercurii Trismegisti liber de Sapientia et potestate Dei" we can read: "Parisiis in officina Henrici Stefani recognitoribus mendasque ex officina eluentibus Joanne Solido Cracoviensi et Volgacio Pratensi Anno Dominici Salvatoris, MDV". For Lazzarelli and Lefevre d'Étaples see: Walker, 1958, pp. 64ff. and 167ff. The name of Hermes Trismegistus figures occasionally even on the title pages of some *ludicia* written in Cracow in the XVI century, cf. *Iudicium astrologicum anni 1525 venturam eius dispositionem per quartas, menses et dies: hominum insuper affectiones, locorum status ac terrae nascentium conditiones edocens; in celebri Studio Cracoviensi per magistrum Nicolaum de Shadek, pro laude gubernatoris coelorum et providentia mortalium fideliter elaboratum, Hermetis et recentiorum auctoritate in vulgum acceptissime introducta, anno memorato Venus donabit (...)* Impressum Cracoviae per Hieronymum Vietorem pro anno 1525. We also know that Albertus Krainius gave in 1516 a number of lectures on the *Hermetica* at the University of Cracow. Georgios Liban and Wojciech Nowopolczyk made occasionally reference to the Hermetic writings, and it is known that Michał of Wrocław had in his possession a copy of them, see Biliński, 1977 (as in n. 22) pp. 138ff.

24 Mossakowski, 1974. For "Comentariolus" see E. Rosen *Three Copernican Treatises*, New York 1971, p. 343.

25 Mossakowski, 1974.

26 A Duch mathematician and historian S. Stevin who visited Cracow ca. 1570 described them as follows: "J'ay veu une partie d'autres signes en peinture contre les parois d'une chambre, a la cour du Roy de Pologne en Cracovie qui estoient de forme monstrueuse, dont les membres estoient composez de diverses especes d'animaux, et estoit escrit aupres Signa Hermetis, c'est a dire les signes d'Hermes", see S. Stevin de Bruges, 1634, p. 107. One should remember that in Cracow in the Jagiellonian Library no. 793 is preserved the Latin version of illustrated Picatrix, see Picatrix, ed. 1986, p. XVII and plates 3–18. It is not known when the manuscript appeared in Cracow, but as Zathy (1974) noted a number of astrologers both Italians and Poles who had studied in Italy were in that city in XV and XVI centuries.

27 Pietro Illicino, "Praefatio, de homine et disciplinis". Cracoviae 1549, fol. 8v. Rosseli very often refers to the same words in his "Pymander..." see vols. II p. 327; IV p. 153; V, pp. 42 and 198.

28 In his famous eulogy to the Sun in the first book of "De revolutionibus..." Copernicus says: *In the middle of all sits Sun enthroned. In this most beautiful temple could we place this luminary in any better position from which he can illuminate the whole at once? He is rightly called the Lamp, the Mind, the Ruler of the Universe; Hermes Trismegistus names him the Visible God".* (Lib. I, cap. 10).

the author of “De natura ac dignitate hominis” modelled on Pico della Mirandola’s *De hominis dignitate* in which he quotes often from the *Hermetica*²⁹.

Many years before the arrival of Annibale Rosseli in Cracow (1581) and the publication from 1584 onwards “Pymander Mercurii Trismegisti cum commento”, Jakub Górski produced a treatise entitled “Mercurius sive de Trinitate contra Gregorium Bresinensem” (1566)³⁰. One can easily imagine that the arrival of Rosseli in Cracow, his professorship there, and the publication of his “Pymander...” would not have been possible without a certain popularity of “prisca theologia” in Poland. It is important to add that Rosseli spent the rest of his life in Cracow and was visited there by many famous scholars e.g. by Johan Dee³¹.

The impact of Rosseli’s writings and his teaching in Cracow has little been studied as yet³². However, he had many disciples and friends there. One of the latter, Hieronim Powodowski (1543–1616), a theologian and writer, is the author of numerous books, written both in Latin and in Polish which reveal his great knowledge of the Hermetic writings³³.

Thus it appears possible that the Hermetic writings saying beautiful things about light and solar symbolism as well as the Logos and the mystery of the Trinity may also in Poland have contributed to the vogue for obelisks symbols at once of *Sol justitiae*, the human soul and immortality³⁴. It should be noted, however, that the period of the greatest popularity of obelisks occurred in Poland, as in Italy, in the XVII century.

* I came across this material during my Getty Grant Program Postdoctoral Fellowship, 1991, which I held at the Warburg Institute. Christopher Ligota kindly helped with the English translation and Jill Krayer with bibliographical references.

29 This treatise was published by Czerkawski in “Materiały do historii i teologii średniowiecznej w Polsce” vol. II, Warsaw 1974, pp. 231–310, especially pp. 237 and 290.

30 See Czerkawski, 1992, pp. 102f; PSB, VIII, pp. 438–40.

31 In his diary Dee says: “I took Ghostly Council of Doctor Hannibal the great divine, that had now set out some of his commentaries upon Pymander Hermetis Trismegisti... I received Communion at the Bernardines where that Doctor is Professor”, quoted from Yates, 1964, p. 188. See also pp. 344f.

32 In Domański’s opinion (1986, p. 585) “Il grande commento di Rosseli... sembra non vi (a Cracovia) abbia esercitato un grande influsso”. See, however, Czerkawski, 1992, pp. 102ff.

33 PSB, vol. XXXVIII, 1984–85, pp. 282–285. Powodowski, a canon of Gniezno and later of Cracow studied in Rome (1572–4) and then in Padua with F. Catena. Volume IX of Rosseli’s “Pymander... De septem sacramentis” (1589) was dedicated to him. It was Powodowski who after the death of Rosseli in 1593 funded his tomb in the church of Bernardines in Cracow.

34 Valeriano, 1556, pp. 584ff.; Kircher, 1653, pp. 109–115. See also Heckscher, 1947, p. 178; Shearman, 1961, pp. 134ff.; Mossakowski, 1976/80, pp. 51 and n. 7, p. 57; Weil–Garris Brandt, 1986, p. 142. Melczer, 1990, pp. 158ff. See also Miziołek, 1992/93 for recent research concerning light and solar symbolism to be found in some Renaissance burial chapels in Poland most probably being a result of the impact of the Hermetic writings.